

Analysis of Iran's geopolitical position in the formation of the modern Islamic civilization

Ibrahim Rouhi Kiase¹ , Majid Vali Shariat Panahi² ✉ , Ali Asghar Esmail Pour Roshan³

1. Phd student, Department of Geography, Y.I.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran. Email:

ebrahimrohi@iau.ac.ir

2. Associate Professor, Department of Geography, Y.I.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran. Email:

majidshareeatpanahi@iausr.ac.ir

3. Assistant Professor, Department of Geography, Y.I.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran. Email:

aliesmaeilpurroshan@iau.ac.ir

ARTICLE INFO

Abstract

Article type:
Research Paper

Article history:

Received: 28 March
2025

Revised: 02 June 2025

Accepted: 27 November
2025

Published: 30 November
2025

Keywords:

Geopolitics
Islamic civilization
Iran
modern Islamic
civilization

The main purpose of this article is to "investigate the factors affecting Iran's geopolitical position in the formation of the modern Islamic civilization." The statistical sample includes 15 experts and elites in the field of political science and geopolitics. The research was conducted qualitatively with purposeful snowball sampling. The research tool was also based on in-depth interviews. Data collection was carried out using Delphi. The findings of this research show that factors such as political, economic, and geographical can be effective in the formation of the modern Islamic civilization. The result is that Iran has not been able to play an important role in the formation of Islamic civilization in political, economic, and religious terms. While by utilizing geopolitical and geographical resources with four components, economic with six components, and cultural with five components; it can play a role as one of the leading and first-class countries in the formation of the modern Islamic civilization.

How to cite: Rouhi Kiase, I., Vali Shariat Panahi, M. and Esmail Pour Roshan, A. A. (2025). Analysis of Iran's geopolitical position in the formation of the modern Islamic civilization. *Geography and Regional Planning*, 15 (61),194-213. <https://doi.org/10.22034/jgeoq.2025.556208.4358>

© Author(s) retain the copyright and full publishing rights
Education

DOI: <https://doi.org/10.22034/jgeoq.2025.556208.4358>

Publisher: Qeshm Institute of Higher

Introduction

Geopolitics, despite lacking full conceptual consensus among scholars, has historically emerged in relation to global transformations and functioned as a tool for shaping state strategies. Broadly understood as an academic field linking geography and international politics, geopolitics examines how spatial factors such as location, resources, and territoriality influence foreign policy and power relations. Various scholars have highlighted different dimensions of this concept: Ganji (2002) defines geopolitics as the art of employing geographical knowledge to support state policy, while Karimipour (2015) interprets it as a strategic approach centered on foreign policy, incorporating factors such as scale, territorial competition, nationalism, and systemic spatial understanding. In the Western literature, Cohen (2008) emphasizes the interaction between geographical contexts and political processes, Taylor (1994) focuses on the distribution of power among major states, Hartshorne aligns geopolitics with applied political geography in international affairs, and Braden and Shelley (2004) frame it as a geographically informed perspective on international relations and conflict. Within this conceptual background, most works concerning Islamic and Iranian civilization have analyzed geography as a contextual factor or explored civilizational challenges. However, the present research introduces the geographical theory of civilization to illuminate Islamic civilization through the lens of spatial foundations. Its innovation lies in examining the possibility of civilizational formation—specifically the Islamic-Iranian civilization—through a combination of natural-geographical conditions and intellectual-cultural factors. While geography and regional positioning in Iran and the Islamic world may support the emergence of a new Islamic civilization, these elements are not sufficient alone; population, wealth, knowledge, technology, and spiritual cohesion are also necessary for civilizational integration. Accordingly, the purpose of this study is to analyze Iran's geopolitical position in the formation of a new Islamic civilization, with the central objective of identifying key factors influencing this geopolitical role.

Methodology

The present research adopts a qualitative approach. Data were collected through the Delphi method by conducting interviews with a sample of 15 experts and specialists in the fields of political

science and geopolitics relevant to the subject under study. Sampling in qualitative research was carried out using non-probability, purposive selection of participants and continued until theoretical saturation was achieved. To ensure validity and reliability of the sampling process, the study employed Guba and Lincoln's criteria of trustworthiness as an alternative to conventional validity and reliability measures. This framework consists of four sub-components—credibility, transferability, confirmability, and dependability—which were taken into consideration in the selection of participants.

Results and Discussion

Findings indicate that the most influential factors preventing the emergence and expansion of Islamic civilization are political, economic, cultural, and geographical. Politically, both internal and external dynamics generate fragmentation: internally, ideological disputes, resource-driven rivalries (especially over oil), divergent security perceptions, chronic instability, internal conflicts, lack of unified leadership, and competing regional ambitions among key Muslim-majority states (e.g., Iran, Saudi Arabia, Egypt, Turkey, Pakistan, Uzbekistan, Indonesia, Malaysia) produce deep suspicion and hinder collective action. Externally, major powers and organizations strategically suppress Islamic geopolitical consolidation by eliminating any potential hegemonic Islamic actor, fueling conflicts for arms markets, exploiting economic dependencies through loans and aid, intensifying sectarian-national divisions, and sustaining regional insecurity via alliances such as NATO and bilateral pacts with Gulf states, thereby preventing the formation of a unified political-security bloc. Economically, severe disparities between rich and poor Muslim countries, dependence on global capitalism, penetration of multinational corporations, structural integration into global markets on unequal terms, and subordination through international financial institutions generate economic vulnerability and hinder the creation of autonomous economic power. Culturally, nationalism, sectarian extremism, identity fragmentation, proliferation of divergent religious schools, media-driven cultural infiltration, and Western discursive portrayals of Islam as violent or backward disrupt cultural cohesion and exacerbate intra-Islamic hostility, as seen in ideological rifts such as those between Iran and Saudi Arabia. Geographically, the Islamic world suffers from spatial discontinuity, lack of territorial contiguity, dispersion across three continents, unresolved border disputes, and territorial fragmentation inherited from colonial boundary-making after the fall of the Ottoman

Empire, all of which increase susceptibility to external intervention and obstruct integration. Together, these overlapping political, economic, cultural, and geographical pressures generate structural disunity and prevent Muslim-majority societies from achieving the collective coherence, institutional integration, and strategic capacity necessary for the establishment and expansion of a modern Islamic civilization.

Conclusion

In sum, the geopolitical position of Iran plays a vital role in shaping and advancing the idea of a renewed Islamic civilization. Owing to its strategic location between the Middle East and Central Asia, Iran acts as a connective bridge between diverse Islamic and global regions, while its long historical and cultural heritage positions it as a major cultural intersection within the Islamic world. Iran's participation in Islamic political and cultural institutions, its rich pre-Islamic and Islamic cultural legacy—from art, literature, and sciences to architecture—and its early adoption of Islam have collectively enabled the country to function as a scientific, cultural, and economic hub in the region. Moreover, research findings—including those of Torabi—highlight the demographic factor, particularly skilled human capital, as central to civilizational development, while other scholars such as Ghasemi and Zeyn al-Abedin emphasize unity among Islamic nations as a foundational requirement for civilizational building, aligning with works by Hosseini, Thompson, and others who underscore the geographical theory of civilization and the interplay of identity, culture, and territorial environment in enabling civilizational formation. Taken together, these perspectives affirm that Iran's geopolitical sphere-building in the Eastern Mediterranean reflects a realist pursuit of national interests and demonstrates that Iranian-Islamic civilizational domains are deeply anchored in geography, identity, and sociocultural cohesion; thus, the present study foregrounds the geographical theory of civilization as a distinct analytical lens for understanding Iran's potential contribution to a renewed Islamic civilization.

Ethical considerations

Following the principles of research ethics

The authors have observed the principles of ethics in conducting and publishing this scientific research, and this is confirmed by all of them.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

First author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation of information and results, preparing a draft of the article.

Second author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation of information and results, preparing a draft of the article.

Third author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation of information and results, preparing a draft of the article.

Ethical Considerations

The authors affirm that they have adhered to ethical research practices, avoiding plagiarism, misconduct, data fabrication or falsification, and have provided their consent for this article's publication.

Funding

This research was conducted without any financial support from Payam Noor University.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest.

انجمن ژئوپلیتیک ایران

فصلنامه جغرافیا و برنامه ریزی منطقه‌ای

شاپا چاپی: ۶۴۶۲-۲۲۲۸ شاپا الکترونیکی: ۲۱۱۲-۲۷۸۳

Homepage: <https://www.jgeoqeshm.ir/>

تحلیل جایگاه ژئوپلیتیک ایران در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی

ابراهیم روحی کیاسه^۱، مجید ولی شریعت پناهی^۲✉، علی اصغر اسمعیل پور روشن^۳

۱. دانشجوی دکتری، گروه جغرافیا، واحد یادگار امام خمینی (ره)، شهرری، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. رایانامه: haghi.mehri@yahoo.com

۲. دانشیار، گروه جغرافیا، واحد یادگار امام خمینی (ره)، شهرری، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. رایانامه: lbailanasl@gmail.com

۳. استادیار گروه جغرافیای سیاسی، واحد یادگار امام (ره) شهر ری، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. رایانامه: soltanzadeh.hossein@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۸ فروردین ۱۴۰۴</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۲ خرداد ۱۴۰۴</p> <p>تاریخ پذیرش: ۶ آذر ۱۴۰۴</p> <p>تاریخ انتشار: ۹ آذر ۱۴۰۴</p>	<p>هدف اصلی این نوشتار بررسی عوامل موثر بر جایگاه ژئوپلیتیک ایران در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی است. نمونه آماری تعداد ۱۵ نفر از متخصصان و نخبگان در حوزه علم سیاست و ژئوپولتیک را در بر می‌گیرد. تحقیق به صورت کیفی با نمونه‌گیری به صورت هدفمند گلوله برفی انجام گردید. ابزار تحقیق نیز بر اساس مصاحبه عمیق انجام شد. جمع‌آوری داده‌ها به صورت دلفی صورت پذیرفت. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که عواملی همچون سیاسی، اقتصادی و جغرافیایی می‌توانند در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی موثر باشند. نتیجه اینکه ایران به لحاظ سیاسی، اقتصادی و مذهبی نتوانسته در شکل‌گیری تمدن اسلامی نقش مهمی را ایفا نماید. درحالی‌که با بهره‌گیری از منابع ژئوپلیتیکی و جغرافیایی با چهار مولفه، اقتصادی با شش مولفه و فرهنگی با پنج مولفه؛ می‌تواند به عنوان یکی از کشورهای پیشتاز و طراز اول در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی، نقش آفرینی نماید.</p>
<p>کلیدواژه‌ها:</p> <p>ژئوپلیتیک تمدن اسلامی ایران تمدن نوین اسلامی</p>	

استناد: روحی کیاسه ابراهیم، شریعت پناهی، مجید ولی و اسمعیل پور روشن، علی اصغر. (۱۴۰۴). تحلیل جایگاه ژئوپلیتیک ایران در شکل‌گیری

تمدن نوین اسلامی. *جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه‌ای*، ۱۵(۶۱)، ۱۹۴-۲۱۳. DOI:10.22034/jgeoq.2025.556208.4358

© نویسندگان.

ناشر: موسسه آموزش عالی قشم

مقدمه

در زمینه ماهیت و موضوع ژئوپلیتیک، برخی از نظرات مبنی بر عدم وجود وفاق کامل منتشر شده است (حافظانیا و کاویانی راد، ۱۳۹۳). این اختلافات دیدگاهی نشان از عدم توافق در مورد ماهیت و مفهوم ژئوپلیتیک دارد. بر اساس تحلیل‌های انجام شده، دانش ژئوپلیتیک به نظر می‌رسد که در جریان تغییرات و تحولات جهانی در طول زمان ریشه دارد و در برخی اوقات به عنوان یک ابزار تعیین کننده سیاست‌های جهانی عمل کرده است. ژئوپلیتیک همواره به منظور خدمت‌رسانی و تأمین منافع اجتماعی و قدرتی دولت‌ها بوده است. به طور کلی، ژئوپلیتیک به عنوان رشته‌ای شاخص دانشگاهی که پیوندی بین جغرافیا و سیاست بین‌الملل را بررسی می‌کند، تعریف می‌شود. این حوزه به بررسی ارتباط میان عوامل جغرافیایی مانند موقعیت، منابع، و قلمرو با هدایت سیاست خارجی می‌پردازد. به طور خاص، ژئوپلیتیک به عنوان یک ابزار برای مدیریت و بهره‌برداری از قدرت‌ها تعریف شده است. همچنین، ژئوپلیتیک بر مبنای مطالعه رویدادها و تحولات سیاسی در طول زمان و با توجه به شرایط جغرافیایی ارایه شده است؛ این تحلیل‌ها می‌توانند جهت‌دهنده‌های برنامه‌های اجرایی جهانی یا بازیگران سیاسی در مراحل مختلف تاریخ باشند. در نتیجه، مفاهیم مختلفی از ژئوپلیتیک، نمایی از این دیدگاه‌های متفاوت ارایه داده‌اند. به عنوان مثال، دکتر محمدحسن گنجی، شخصیت برجسته در زمینه جغرافیای نوین ایران، تعریفی از ژئوپلیتیک را ارایه داده است؛ او ژئوپلیتیک را به عنوان هنر بهره‌گیری از دانش جغرافیا در حمایت و هدایت سیاست‌های دولت‌ها تعریف می‌کند (گنجی، ۱۳۸۱). یدالله کریمی‌پور، به این مفهوم پی برده است که ژئوپلیتیک را به عنوان استراتژی جغرافیایی می‌داند و این رویکرد را به روحیه راهبردی در این حوزه وصل کرده است. او بیان می‌کند که در ژئوپلیتیک، به معنای سیاست خارجی و بین‌المللی است، (کریمی‌پور، ۱۳۹۴). نه هر نوع سیاست دیگر، و واقعاً این روند را به عنوان راهنما برای دولتمردان در سیاست خارجی تعریف می‌کند. او معتقد است که ژئوپلیتیک شامل عواملی همچون موقعیت، مقیاس، هدف محوری، قلمرو رقابت، ملی‌گرایی، پیش‌بینی، درک فضاهای پیرامونی و نزدیک پیرامونی، و نگرش سیستمی نسبت به واحدهای سیاسی در سطح کشور است.

در تعاریف دیگری از ژئوپلیتیک نیز به این موضوع پرداخته شده است (تیلور، ۱۹۹۴). سائول برنارد کوهن، ژئوپولیتیسین آمریکایی، ژئوپلیتیک را به عنوان "تحلیل تعامل بین زمینه‌های جغرافیایی و دیدگاه‌های مرتبط با آن به یک سو و فرایندهای سیاسی به سوی دیگر" تعریف می‌کند (کوهن، ۱۳۸۷). پیتر تیلور، بنیانگذار فصلنامه جغرافیای سیاسی، ژئوپلیتیک را به عنوان "مطالعه توزیع قدرت بین کشورهای جهان، به ویژه رقابت بین قدرت‌های بزرگ و اصلی" تشریح می‌کند. ریچارد هارتشورن هم، ژئوپلیتیک را با جغرافیای سیاسی همسان می‌داند و این رابطه را به شکل "کاربرد دانش و تکنیک‌های جغرافیای سیاسی در مسائل روابط بین‌المللی" توضیح می‌دهد (بیسن، ۱۹۸۵). در پایان، برادن و شلی ژئوپلیتیک را به عنوان "تمرکز چشم‌انداز جغرافیایی بر روابط بین‌الملل" تعریف می‌کنند و آن را به عنوان مطالعه روابط و کشمکش‌های بین‌المللی از دیدگاه جغرافیا تعریف می‌کنند (برادن و شلی، ۱۳۸۳). همان‌طور که در پژوهش‌های مذکور مشاهده می‌شود، بیشتر حوزه‌های تمدنی ایرانی و اسلامی بر اساس عامل جغرافیا مورد نظر نویسندگان بوده و یا فراز و فرودها و چالش‌هایی که بر سر راه تمدن اسلامی قرار گرفته است را واکاری کرده‌اند؛ اما پژوهش حاضر یکی از نظریه‌های مهم حوزه تمدنی یعنی نظریه جغرافیایی تمدن را مطرح کرده‌اند تا از دریچه آن پرتویی به تمدن اسلامی افکنده شود. به عبارت دیگر نوآوری پژوهش حاضر از این جهت است که امکان وقوع تمدن را به طور عام و به طور خاص تمدن اسلامی - ایرانی را در بستر عوامل مساعد طبیعی و جغرافیایی و در کنار عوامل فکری و فرهنگی بررسی کرده است. به نظر می‌رسد اگرچه عامل جغرافیایی و منطقه‌ای در ایران و جهان اسلام، می‌تواند تا حدود زیادی بستر و زمینه لازم را جهت امکان تحقق تمدن نوین اسلامی فراهم نماید، اما در چهارچوب نظریه‌های موجود، تکیه بر این عامل نمی‌تواند به تنهایی کافی باشد؛ چرا که علاوه بر عوامل جغرافیایی؛ وجود عوامل دیگری چون جمعیت، ثروت، دانش، تکنولوژی و مسائل معنوی نیز به عنوان بسترهای انسجام درونی و هم‌گرایی در تحقق تمدن اسلامی، ضرورت دارد. بدین منظور هدف از پژوهش حاضر تحلیل جایگاه ژئوپلیتیک ایران در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی می‌باشد. بنابراین آنچه گفته شد "هدف اصلی بررسی عوامل موثر بر جایگاه ژئوپلیتیک ایران در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی است که پژوهشگر در راستای سواها و فرضیه به آن پاسخ می‌دهد.

سوال‌ها

۱. مهمترین عوامل موثر جایگاه ژئوپلیتیک ایران کدامند؟
۲. جایگاه ژئوپلیتیک ایران در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی چگونه است؟
۳. فرضیه: ژئوپلیتیک ایران براساس عوامل اقتصادی، سیاسی و فرهنگی می‌تواند در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی نقش موثری داشته باشد.

چارچوب نظری

علی‌رغم اینکه مطالعات نظری تمدنی را می‌توان یک حوزه مطالعات نسبتاً نوپا و کم‌پیشینه در ایران توصیف کرد. اما کتب و مقالات (تألیف و ترجمه به فارسی) قابل‌استفاده‌ای از محققان و اساتید کشور منتشر شده‌است که محققین تلاش کرده‌اند، مروری بر آنها داشته‌باشند. ویژگی برجسته آثار و منابع موجود در کشور، غلبه نگاه تاریخی به موضوع تمدن است (حسین پور و همکاران، ۱۳۹۹). سرخیل و دیگران در کتاب تالیفی شان، با استقراء نسبتاً خوب از آرا و دیدگاه‌های اندیشمندان غربی پیرامون تمدن، تلاش کرده‌اند نگرش تمدنی توصیف کنند. اگر چه به نظر می‌رسد، گروه محققان این اثر به‌صورت ناخواسته، «نگرش تمدنی» را معادل «نگرش سیستمی» قرار داده‌اند و لذا برخی ویژگی‌هایی که در تعاریف تمدن از آن یاد کرده‌اند، در حاشیه قرار گرفته‌است. تعیین مؤلفه‌ها و ویژگی‌های رویکرد و تحلیل تمدنی، از رهگذر تحلیل مفاهیمی است که در مطالعات تمدن به مثابه موضوع مورد توجه و بررسی تمدن پژوهان قرار گرفته‌است. و لذا در یک طبقه بندی مفهومی، چهار مفهوم کلیدی به شرح ذیل را می‌توان برجسته کرد که هم در مفاهیم تمدن به مثابه موضوع مورد بررسی قرار گرفته‌است و هم براساس آنها می‌توان مختصات تحلیل و رویکرد تمدنی را استخراج کرد (سرخیل، ۱۳۹۸: ۹۸): اگر انقلاب اسلامی تمامی تحلیلگران حوزه جامعه شناسی را با بن بست تحلیل روبه‌رو کرد و عاجز از تطبیق این انقلاب عظیم با تئوری‌های رایج در باب انقلاب‌های اجتماعی شدند، راهپیمایی عظیم اربعین هم نمونه‌ای مهم در لزوم تغییر نگرش جامعه شناسان در باب تحلیل جامعه و مؤلفه‌های اجتماعی همچون همبستگی اجتماعی، مشارکت اجتماعی و اعتماد اجتماعی می‌باشد. در اندیشه‌های رایج جامعه شناسی افرادی همچون روسو، همبستگی اجتماعی را در قرار داده‌ای اجتماعی جستجو می‌کنند و افرادی همچون هابز آن را بر آمده از زور و اقتدار می‌داند و در نزد دورکیم، همبستگی اجتماعی امری بیرونی، خود بنیاد و برآمده از جامعه است (نوروزی، ۱۳۹۷: ۴۸). تمدن به مثابه «پدیده‌ای تاریخی»، دوم) تمدن به مثابه «فرآیند حرکت به وضعیت برتر»، سوم) تمدن به مثابه «نظام واره‌های زنده اجتماعی»، چهارم) تمدن به مثابه «سلوک زیست و تعامل گروه‌های انسانی» البته باید گفت، بخشی از مطالعات تمدنی در گروه مطالعات تمدن به مثابه موضوع به عناصر درونی تمدن‌ها پرداخته‌اند. از جمله اینکه عناصری مانند؛ اخلاق، دین و زبان چه نقش و جایگاهی در تمدن‌ها دارند. اما همان طور که اشاره شد، طبقه بندی چهارگانه فوق، از منظر حرکت به سوی استخراج مختصات رویکرد تمدنی ارائه شده‌است (صمیمی، ۱۳۹۷: ۴۳) البته اشاره به این نکته هم ضروری است که صحبت از تحلیل در مقیاس تمدنی به معنی تمرکزگرایی و نادیده انگاری ظرفیت انسان‌ها، تمایزها و توانمندی گروه‌ها و جوامع انسانی نیست. در مجموعه مقالات حاضر، مقاله‌ی «واحد تمدن» نوشته جی. ای. بودن، به تفصیل به مبحث نسبت نگرش تمدنی و محلی اندیشی پرداخته و لزوم تعامل و همکاری واحدهای کوچک محلی و منطقه‌ای با واحدهای بین‌المللی و عدم سرکوب یکدیگر را مورد تأکید قرار داده است. البته او در این مقاله پیشینه یکپارچه سازی امپریالیستی و سرمایه داری برای بهره کشی از ظرفیت‌های محلی و منطقه‌ای را مورد نکوهش قرار داده و آن را مغایر با رویکرد تمدنی دانسته‌است. به طوری که از نظر وی، در رویکرد تمدنی، پرورش و تقویت میراث فرهنگی ملت‌های دیگر و نیز گسترش انگیزه‌های بین‌المللی، در کنار تشویق منطقه گرایی و محلی اندیشی؛ برای رسیدن به رشد و زایایی روحی، لازم و ضروری است. این ویژگی تحلیل تمدنی را تیریا کیان اینطور تبیین کرده است که «تحلیل تمدنی پیش فرض خود را این در نظر می‌گیرد که واقعیت جهانی که در آن زندگی می‌کنیم دارای واحدهای اجتماعی - فرهنگی پویا و برخوردار از کنش متقابل است، واحدهایی که بزرگ‌تر از ملت دولت‌ها و کوچک‌تر از یک کل اجتماعی - اقتصادی منفرد هستند». (سجادپور، ۱۳۹۰: ۲۳). بنابراین، میان مفهوم تمدن به مثابه مناسبات انسانی، با مفهوم

امت تناظر نزدیکی می‌توان برقرار کرد. البته جمعی از تمدن پژوهان به «این، همانی» امت و تمدن باور دارند. اما نگارنده، معتقد است، از آنجا که بسیاری برآنند که جنبه‌های عینی و سخت افزاری تمدن را برجسته‌تر ببینند (فراتر از مناسبات انسانی) لذا مناسب است، امت اسلامی را زیر ساخت تحقق تمدن نوین اسلامی بدانیم تا زمینه برای اجماع نخبگانی قرابت مفهومی امت و تمدن فراهم‌تر گردد. به عبارت دیگر، هر آنچه که مانع یا مخل شکل‌گیری و اعتلای امت اسلامی باشد، مانع و مخل حرکت تمدنی جهان اسلام محسوب می‌شود. ویژگی دیگری که می‌توان در آثار تمدن پژوهی کشور مشاهده کرد، تلاش برای نسبت سنجی (تشابه سیاست و تمایز) میان فرهنگ و تمدن است. البته آثار محدودی هم پا را فراتر گذاشته و بحث را از بررسی واژه گانی «تمدن» پیش‌تر برده‌اند و تلاش شان بر این قرار گرفته که تمدن را به مثابه یک رویکرد در تحلیل پدیده‌های اجتماعی مورد توجه قرار دهند. از آن جمله می‌توان به کتاب «جستاری نظری در باب تمدن» اشاره کرد (بابایی و همکاران، ۱۳۸۷).

پیشینه تحقیق (داخل و خارج)

با توجه به بررسی‌های صورت گرفته در زمینه موضوع پژوهش تعدادی از موارد داخلی و خارجی به صورت مفصل بررسی شده است که در ادامه به مواردی از آن اشاره می‌گردد:

الف) داخلی

وفادار و عاشری در پژوهش خود با هدف " بررسی نقش انقلاب اسلامی ایران و جنبش‌های اسلامی در تمدن اسلامی " در یافته‌اند که بسیداحی از کشورهای اسلامی، تحت تأثیر پیروزی انقلاب اسلامی ایران، با نیرویی تازه وارد میدان مبارزه شدند. و تمدن نوین اسلامی را به وجود آوردند. انقلاب اسلامی ایران یکی از عوامل مهم و تأثیرگذار در پیشبرد روند بیداری و آگاهی مسلمانان و افزایش فعالیت‌های مؤثر اسلامی در جوامع مسلمانان بوده است بی تردید احیای و بیداری جهان اسلام با پیروزی انقلاب اسلامی، معنا و مفهوم جدیدی یافت و از مرحله نظر به عمل و واقعیت رسید. این مقاله در پی آن بود تا با بررسی تحولات پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، در کشورهایمانند، مصر، لبنان و لیبی که در تلاش اند باقرات خود از اسلام و تبیین شیوه مواجهه آن با مدرنیته، جریانی تمدنی ایجادکنند و آغاز موجی جدید از اسلام خواهی ملت‌ها را تحت تأثیر نهضت امام خمینی(ره) نشان دهند. از این رو به برخی از این آثار پرداخته و نیز به وجوه مشترکی که زمینه تأثیرگذاری متقابل انقلاب اسلامی و جنبش‌های سیاسی اسلامی معاصر را فراهم می‌آورد (وفادار و عاشری، ۱۳۹۹). همچنین تحقیقی که قاسمی در پژوهش خود ا عنوان " بررسی انقلاب اسلامی و تمدن نوین بر پایه اتحاد و ائتلاف ملل اسلامی " انجام داده، نتایج پژوهش نشان می‌دهد که ائتلاف‌سازی و اتحاد ملل اسلامی یکی از مسائل بنیادی در تمدن‌سازی است. مفروضه پژوهش این است که نظام برآمده از انقلاب اسلامی با تکیه بر اصل یازدهم قانون اساسی (ائتلاف‌سازی مسلمین) در عرصه نظریه پردازی، دستاوردها و نتایج آن موفق عمل کرده است. (قاسمی، ۱۳۹۹). در همین راستا، حسینی و همکاران در پژوهش خود به " بررسی نظریه جغرافیایی تمدن و امکان ظهور با محل ظهور و رشد آن " وجود عوامل مساعد طبیعی و جغرافیایی به همراه عوامل فکری و فرهنگی نظر گرفته، اشاره نموده اند (حسینی و همکاران، ۱۳۹۹). در پژوهش خود با هدف " بررسی ملزومات تمدن و تمدن نوین اسلامی در هستی‌شناسی امامین انقلاب اسلامی ایران ". نتیجه گرفته اند که با پیروزی انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی(ره)، گفتمان نوینی در سطح سیستمی در نظام بین الملل دو قطبی دوران جنگ سرد مطرح شد که مبتنی بر رویکرد تمدنی بود. در این رویکرد، آرمان‌ها و مبانی اسلامی، بالندگی تمدن اسلامی با نفی سلطه و اولویت قدرت نرم بر قدرت سخت افزاری به ویژه در دوران رهبری امام خامنه‌ای مورد تأکید قرار گرفت. در این چارچوب تمدن و تمدن نوین اسلامی به عنوان یکی از مؤلفه‌های اساسی گفتمان انقلاب اسلامی در اندیشه رهبران انقلاب است و تمدن نوین اسلامی در قالب هستی‌شناسی توحیدی معنا می‌یابد و متناسب با تحولات سیستم بر مؤلفه‌های قدرت نرم افزاری و سخت افزاری استوار است (دهشیری و بهرامی، ۱۳۹۹). احمدی در پژوهش خود با هدف " بررسی وزن ژئوپولیتیکی ایران در ساختار مناسبات قدرت در جنوب غرب آسیا " اجماع داده، یافته‌ها نشان می‌دهد که بررسی وزن ژئوپولیتیکی و قدرت، دارای شاخص‌هایی است که نشأت گرفته از فلسفه و تفکرات مادی می‌باشد. این شاخص‌ها دارای یک و یا چند متغیره می‌باشد. و فرضیه‌های زیر

استخراج شده است. فرضیه اول در خصوص تاثیر نفوذ و الهام بخشی معنوی انقلاب اسلامی ایران، در کشورهای منطقه به اثبات این نفوذ می‌پردازد. در فرضیه دوم در خصوص عدم موفقیت قدرتهای منطقه ای و فرا منطقه‌ای به رهبری آمریکا، به اثبات این عدم موفقیت می‌پردازد. جمهوری اسلامی ایران با توجه به جایگاه خاص و استثنایی ژئوپلیتیکی خود و با استفاده از ظرفیت های خود در منطقه آسیای جنوب غربی و همچنین اندیشه‌ها و رهبری های امام خمینی(ره) توانسته است به احیای تمدن اسلامی، آگاهی بخشی و خودباوری مردم، زنده کردن آرمان‌های آزادی قدس، هویت بخشی به مردم و ملت‌ها و از همه مهمتر شکست و تحقیر هژمونی قدرت آمریکا، از نتایج بدست آمده می‌باشد (احمدی، ۱۳۹۲). در تحقیق دیگری احمدی (در پژوهش خود تحت عنوان «ژئوپلیتیک شیعه و ارتقای جایگاه ایران در خاورمیانه پس از انقلاب اسلامی». نتیجه گرفت که با وقوع انقلاب اسلامی و ژئوپلیتیکی شدن تشیع، موقعیت و جایگاه ایران به ویژه از دیدگاه سیاسی، اجتماعی، رسانه‌ای، آموزشی و فرهنگی در منطقه ارتقا یافته و این کشور توانسته است اثرگذاری و نقش‌آفرینی بهتری نسبت به گذشته داشته باشد (احمدی، ۱۳۹۱).

ب) خارجی

فولر (۲۰۱۳) در پژوهش خود تحت عنوان شناخت شیعه اذعان می‌دارد که وقوع انقلاب اسلامی ایران عوامل موثر ژئوپلیتیک منطقه را متحول ساخت و به طوری که ایدئولوژی شیعه و مفاهیم و آموزه های انقلابی آن علاوه بر ایجاد چالش ایدئولوژی علیه امپریالیسم غربی به عنوان عامل ژئوپلیتیک نیز نظر بسیاری از صاحب‌نظران غربی را متوجه خود ساخته است. عنصر تشیع در انقلاب اسلامی و دیگر بخش‌های شیعی منطقه، سایر عوامل ثابت و متغیر ژئوپلیتیک منطقه را مهمتر نمود. در واقع آنچه مایه نگرانی غرب از انقلاب اسلامی است فکر جدید و مناسبات انسانی و معنوی جدیدی است که انقلاب اسلامی مطرح کرده است که این تفکر ارتباط مستقیمی با اسلام سیاسی شیعی دارد (فولر، ۲۰۱۳). ژان پی یر شوونمان (۲۰۱۰) در کتاب سبز و سیاه خود به این نتیجه می‌رسد که مرکز ثقل جهان عرب از بیست سال پیش، از مدیترانه به خلیج فارس منتقل شده است. اگر بخواهیم به تعبیر دیگر بگوییم، به نظر می‌رسد که مرکز ثقل جهان عرب از مناطق کاملاً سنی به طرف مناطق شیعی - سنی کشیده شده است. در این راستا تنش‌های موجود به دلیل گسترش طلبی شیعه و یا صف بندی انجام شده در برابر آن به ورای جهان اسلام سرایت پیدا کرده و به تمام سیستم بین‌المللی مربوط می‌شود. تامپسون (۲۰۰۹) در پژوهش خود به بررسی به فرقه های مختلف شیعه شامل زیدیه، هفت امامی یا اسماعیلیه، دوازده امامی و غیره می‌پردازد و نتیجه می‌گیرد که شیعه یک جهان‌گیریکپارچه است و حالت ایران را باید یک استثنا دانست. بنابراین وی معتقد است شناخت ژئوپلیتیک شیعه دو رویکرد را در عین واحد می‌طلبد. یک رویکرد کلی به شیعه با وجود تمام فرق آن و رویکرد دوم، بررسی تجربی هر کدام از وضعیت‌ها و ویژگی های تک تک جوامع شیعی (تامپسون، ۲۰۰۹).

زین العابدین (۲۰۰۷) در پژوهش خود به مقایسه تشیع با مارکسیسم می‌پردازد. وی در این تحقیق اذعان می‌دارد که به طور کلی برنامه این مذهب در جلوه ظاهری اش این گونه است: زندگی در انتظار بازگشت امام همراه با مبارزه به خاطر عدالت بر روی زمین. هر کس در خواهد یافت که تشیع با چنین طرح و نقشه اعتقادی و ایدئولوژیکی می‌تواند به صورت اهرم نیرومندی در جهت برهم زدن ثبات جهان ظاهر شود. تشیع هر چند از نظر جغرافیایی در یک منطقه پراکنده اما خیلی محدود قرار گرفته؛ ولی مبارزه‌ای را دنبال می‌کند که ادعای جهانی دارد. رسالت شیعه تا حدودی قابل مقایسه با رسالت و پیام کمونیسم است. اقلیت شیعه برای رهایی جهان مبارزه می‌کند، همان طور که در تفکر مارکسیست، طبقه کارگر برای آزادی کل بشریت مبارزه می‌کرد. صلح در خاورمیانه و حتی در جهان به طور اساسی به اراده این نیروی جدید بین‌المللی یعنی جوامع شیعی بستگی دارد. اخبار روز نشان می‌دهد که شیعه علی‌رغم خشونت‌ها، شکنجه‌ها یا جنگ‌ها، نه ضعیف و نه مضمحل شده است. بالاخره ژئوپلیتیک شیعه تنها به جهان اسلام با تمام وسعتش مربوط نمی‌شود (زین‌العابدین، ۲۰۰۷).

مواد و روش‌ها

رویکرد پژوهش حاضر به صورت کیفی است. بدین گونه که با استفاده از روش دلفی با نمونه ۱۵ نفر از متخصصان و نخبگان در حوزه علم سیاست و ژئوپولیتیک در زمینه موضوع مورد مطالعه مصاحبه جمع آوری داده‌ها به صورت گرفت. روش دلفی انجام شد مشخصات مشارکت کنندگان مطابق باجدول زیر است.

جدول ۱-ویژگی نمونه مور مطالعه

شماره	سمت	تحصیلات	تعداد
۱	هیئت علمی دانشگاه	دکتری	۵
۲	عضو انجمن ژئوپولیتیک	دکتری	۱
۳	عضو انجمن ژئوپولیتیک	کارشناسی ارشد	۲
۴	کارشناس امور سیاسی استانداری	دکتری	۲
۵	پژوهشگر امور سیاسی	دکتری	۵

نمونه‌گیری در پژوهش‌های کیفی با استفاده از رکت کنندگان در روش‌های غیراحتمالی به صورت هدفمند انجام شده و تا اشباع نظری ادامه پیدا کرد. به منظور انجام روایی و پایایی نمونه‌گیری نیز با توجه به نظر گوبا و لینکن قابلیت اعتماد را به عنوان معیاری برای جایگزینی روایی و پایایی مطرح ساخته اند که متشکل از چهار مفهوم جزئی‌تر تشکیل شده است: قابلیت اعتبار، قابلیت انتقال، قابلیت تأیید و اطمینان پذیری که با توجه به تمامی نکات سعی بر انتخاب نمونه شده است.

یافته‌ها و بحث

سوال (۱) مهمترین عوامل تأثیرگذار در عدم پیدایش و گسترش تمدن اسلامی کدامند؟

پاسخ: مهمترین عوامل عبارتند از:

۱- سیاسی ۲- اقتصادی ۳- فرهنگی ۴- جغرافیایی

۱- سیاسی

مولفه‌های چالش‌برانگیز سیاسی در عدم تأسیس و گسترش تمدن اسلامی به دو دسته زیر تقسیم می‌شود:
الف). مهمترین عامل سیاسی داخلی (کشورهای اسلامی) در عدم تأسیس و گسترش تمدن اسلامی به ۱۰ مولفه به شرح زیر شناسایی شد.

کشورهای جهان اسلام بنا به دلایلی مثل ۱- اختلافات ایدئولوژیکی ۲- وجود منابع زیرزمینی به‌ویژه نفت ۳- برداشت‌های متفاوت امنیتی-سیاسی از یکدیگر دارند و در نتیجه به‌جای داشتن نظام امنیتی مشترک، از یکدیگر واژه دارند و روابط با غرب را به‌جای ارتباط با یکدیگر ترجیح می‌دهند (صادقی و شوشتری، ۱۳۸۹: ۵). همچنین در بسیاری از کشورهای مسلمان (آفریقایی و آسیای غربی) ۴- بی‌ثباتی سیاسی ۵- ناامنی و جنگ‌های داخلی وجود دارد و در نتیجه، این کشورها بر این باورند که منافع‌شان از طریق ارتقای روابط با غرب به‌دلیل تولیدات، تکنولوژی آموزش و امنیت موجود در غرب بهتر تأمین می‌گردد (لطفی و محمدمزاده، ۱۳۸۹: ۵). از سوی دیگر، ۶- بی‌توجهی به آموزش نیروی انسانی، ۷- نداشتن راهبردهای وحدت‌گرا از قبیل پول واحد، ۸- کاهش جمعیت فعال ۹- تکیه بر انرژی نفت ارزان قیمت مزید بر علت شده تا نتوانند به حضور سیاسی قدرتمندانه خود در ابعاد و قلمروهای جهانی دست یابند (امری، ۱۳۹۰: ۱۴). مشکل بزرگ‌تر در زمینه تأسیس تمدن اسلامی نیز ۱۰- فقدان رهبری واحد در جهان اسلام و وجود رقابت‌های درون جهان اسلام است. به این معنا که قدرت‌های متعددی در جهان اسلام وجود دارد که با یکدیگر رقابت می‌کنند و یکدیگر را به چالش می‌کشند. به‌عنوان نمونه؛ می‌توان به کشورهایی مانند ایران، عربستان، مصر، پاکستان، ترکیه، قزاقستان، ازبکستان، اندونزی و مالزی اشاره کرد که هر کدام، خود را برتر دانسته و برای خود، حوزه‌های نفوذی قائل هستند که در حوزه‌ی نفوذ سایر کشورها تداخل دارد. رقابت‌های درون جهان اسلام پس از فروپاشی امپراطوری عثمانی و فروپاشی شوروی مشهودتر شده‌است (حافظنیا و زرقانی، ۱۳۹۱: ۱۴۸ و ۱۴۹). شرایط جدید باعث شده تا

قدرت‌های متعدد اسلامی ناشی از فروپاشی این دو واحد سیاسی، سربرآوردند و با توجه به کوچک بودن اکثریت آنها، نسبت به وضعیت همگرایی با کشورهای قدرتمند و بزرگ اسلامی سوءظن داشته‌باشند و زمینه‌های واگرایی در جهان اسلام و در نتیجه عدم شکل‌گیری تمدن اسلامی فراهم شود.

(ب). مهمترین عامل سیاسی بیرونی در عدم تأسیس و گسترش تمدن اسلامی به ۵ ریز مولفه به شرح زیر شناسایی شد: علاوه بر عوامل درونی چالش‌برانگیز سیاسی جهان اسلام در ایجاد تمدن اسلامی، متغیرهای بیرونی نیز نقش مؤثر خود را در واگرایی دول جهان اسلامی نشان داده‌اند؛ به‌طوری که عواملی همچون ۱- از بین بردن هر گونه پتانسیل تکوین قدرت جدید و دولت مقتدر اسلامی ۲- ایجاد تنش و جنگ در کشورهای اسلامی به‌عنوان ابزاری جهت فروش تسلیحات و گسترش دستگاه‌های تبلیغاتی - امنیتی و نظامی ۳- ارسال مازاد سرمایه و کالاهای شان جهت سلطه بر ملل مسلمان تحت پوشش اعطای وام ۴- کمک‌های فنی، سیاسی و اقتصادی، جلوگیری از هر گونه اقدام دسته‌جمعی و هم‌بستگی سیاسی علیه اسرائیل (حسینی‌مقدم و صنیع اجلال، ۱۳۹۱: ۱۱) دامن زدن به تعصبات مذهبی، ملی و قبیله‌ای در راستای ایجاد واگرایی سیاسی و چالش در جهان اسلام توسط متغیرهای تأثیرگذار بیرونی در عدم تشکیل تمدن اسلامی مؤثر بوده‌اند (صادقی و شوشتری، ۱۳۸۹: ۶). وجود پیمان‌های دو و چندجانبه بین کشورهای ساحلی خلیج فارس با قدرت‌های فرامنطقه‌ای به‌ویژه ایالات متحده، مانع از وفاق کشورهای منطقه ژئوپولیتیک خلیج فارس (مرکز جهان اسلام) برای ایجاد یک پیمان همکاری و یا تشکیل یک اتحادیه سیاسی - امنیتی شده‌است. این وابستگی منجر به زمینه‌سازی جهت مداخله و توسعه‌ی شکاف‌ها و جدایی‌ها و تجزیه جهان اسلام شده و بی‌ثباتی، کشمکش، رقابت و گسترش اتکای به دولت‌های غیراسلامی را مسبب شده‌است (حافظ‌نیا و زرقانی، ۱۳۹۱: ۱۵۰). بهره‌برداری آمریکا، اروپا و شوروی از جنگ ایران و عراق، دامن زدن قدرت‌های خارجی به اختلافات ایران و امارات متحده عربی، فشارهای سیاسی و نظامی علیه مسلمانان فلسطین از جمله‌ی نتایج مداخلات نیروهای خارجی با استفاده از چالش‌های سیاسی در جهان اسلام می‌باشد. علاوه بر مداخلات کشورها و واحدهای سیاسی در راستای چالش‌سازی درون تمدن اسلامی، سازمانی با نام ناتو نیز وجود دارد که مقابله با اسلام را اولین هدف خود قلمداد کرده و به بحران‌سازی و مدیریت بحران در جهان اسلام پرداخته و هر کجا لازم بداند، از هیچ اقدامی دریغ نکرده‌است (عیوضی، ۱۳۸۷: ۱۶۹) که نمونه‌ی آن را می‌توان در حضور فعال این سازمان در عراق، افغانستان و لیبی مشاهده نمود. به هر جهت، عامل بیرونی چه در سطح دولت - کشور (به‌ویژه آمریکا) و چه در سطح سازمانی (ناتو) با حضور و فشار خود توانسته است مانع از اتحاد بین دول اسلامی شود تا این دولت‌ها، توانایی ایجاد بلوک قدرتمند سیاسی (تمدن اسلامی) در برابر غرب را نداشته‌باشند.

۱. اقتصادی

مولفه‌های چالش‌برانگیز اقتصادی در عدم تأسیس و گسترش تمدن اسلامی

به‌طور کلی در درون جهان اسلام، به‌لحاظ اقتصادی و اجتماعی ناهمگونی زیادی دیده‌می‌شود و اختلاف میان فقیر و غنی بین دول جهان اسلام به‌شدت مشهود است (صادقی و شوشتری، ۱۳۸۹: ۵) تا جایی که می‌توان با بررسی شاخص‌های اقتصادی، اختلاف فاحشی میان سطح اقتصادی در کشورهای اسلامی مشاهده نمود (اسماعیلی و یعقوبی، ۱۳۸۹: ۷). متأسفانه به‌لحاظ اقتصادی، تفکر و عملکرد سرمایه‌داری جهت ایجاد چالش اقتصادی در میان ملل جهان اسلام موفق بوده است. بازارهای کشورهای اسلامی در زمینه‌ی تجارت و سرمایه‌گذاری مستقیم و جابجایی و انتقال سرمایه، نیروی کار و فرهنگ در چارچوب سرمایه‌داری و آزادی بازار ادغام می‌شوند که به‌معنای سر فرود آوردن در مقابل قدرت جهانی است. همچنین رشد سرسام‌آور شرکت‌های چند ملیتی در کشورهای اسلامی، جهت سیطره بر منابع این کشورها از چالش‌های دیگر اقتصادی است (اسماعیلی و یعقوبی، ۱۳۸۹: ۵ و ۶). از سویی دیگر، کشورهای بیرون از جهان اسلام به‌لحاظ اقتصادی در موقعیت بهتری قرار دارند و به همین سبب، توانسته‌اند مازاد سرمایه و کالاهای شان را جهت سلطه بر ملل مسلمان تحت پوشش اعطای وام و کمک‌های اقتصادی خود در قالب سازمان‌های بزرگ اقتصادی از قبیل صندوق بین‌المللی پول، سازمان تجارت جهانی به درون جهان اسلام تزریق کنند (صادقی و شوشتری، ۱۳۸۹: ۶) و به‌نوعی، مانع از شکل‌گیری قدرت مستقل اقتصادی در ظهور و گسترش تمدن اسلامی شوند. مشکل ساخت تمدن اسلامی زمانی حادتر می‌شود که بحران سرمایه‌داری، گریبان‌گیر بعضی دول جهان اسلام مانند امارات متحده عربی و مالزی می‌شود و هر گونه فرصت‌سازی برای ساخت تمدن را از بین می‌برد.

۲. فرهنگی

مولفه‌های چالش‌برانگیز فرهنگی در عدم تأسیس و گسترش تمدن اسلامی

جهان اسلام از دو جهت افراط‌گرایی ملی (ناسیونالیسم) و افراط‌گرایی مذهبی (رادیکالیسم) به شدت رنج می‌برد. باید اذعان کرد که اختلاف و تعدد مذاهب به‌عنوان نخستین چالش واگرایانه در راه وحدت مسلمین و پیش مقدمه تمدن اسلامی شناخته می‌شود. پیدایش جریان‌های رادیکال و منحرف اسلامی، تفاوت‌های دیرینه نژادی، منطقه‌ای و ملی، بی‌ثباتی فرهنگی، نادیده انگاشتن پیشینه تاریخی کشورهای اسلامی و غلبه فرهنگ غربی بر فرهنگ اسلامی از مهمترین عوامل واگرای فرهنگی است که در درون جهان اسلام دیده می‌شود. گسیختگی، تضاد و تعارض فرهنگی نیز در جهان اسلام دیده می‌شود و از این جهت، دنیای اسلام از دیدگاه فرهنگی، ایدئولوژیکی و فکری و طرز تلقی از اسلام سیاسی و غیرسیاسی هویتی کثرت‌گرا دارد، به‌گونه‌ای برخی تفکرات، تفکرات دیگر را تا سر حد کفر متهم می‌نمایند. البته باید یادآور شد که نایستی آیین اسلام را با آن چیزی که می‌تواند اسلام خوانده شود، یعنی ایدئولوژی‌های وابسته به اسلام اشتباه گرفت. شاید گسیختگی فرهنگی را بتوان در تقسیم‌بندی‌های مربوط به مذاهب اسلامی در جهان اسلام مشاهده نمود؛ بدان‌گونه که مذاهب اسلامی را در اصل به هشت و در فرع به هفتاد و هشت فرقه تقسیم کرده‌اند؛ همچنین حدود ۱۷۸ طریقت اسلامی شناسایی شده که این امر، حاکی از اوج اختلاف و فرقه‌گرایی در جهان اسلام است. در این شرایط، اگر فرقه‌های موجود در جهان اسلام حالت متضاد به خود بگیرند، وحدت جهان اسلام به مخاطره می‌افتد. به‌عنوان نمونه؛ رقابت ایدئولوژیکی و تضاد بین دو کشور مهم جهان اسلام یعنی ایران و عربستان، به‌طور عمده ناشی از اختلاف در اصول اعتقادی و مذهبی طرفین است؛ به‌طوری که دشمنی و هابیون با شیعیان مانع مهمی در رسیدن دو کشور مهم جهان اسلام به توافق و همکاری در مسائل جهان اسلام شده است (حافظ‌نیا و زرقاتی، ۱۳۹۱: ۱۴۴). به‌طور کلی، فرهنگ و هویت اسلامی ناشی از گسترش رسانه‌های غربی به شدت دگرگون شده است. در واقع، غرب به همان دلیلی که خواستار عدم ایجاد قدرت اسلامی است، به تعصبات قومی، ملی و قبیله‌ای دامن می‌زند. نقش منفی رسانه‌های غربی به‌عنوان عامل بیرونی در چالش‌سازی فرهنگی برای دول جهان اسلام زمانی پررنگ می‌شود که این رسانه‌ها، تصویر نادرستی از آموزه‌های اسلامی (شناخت اسلام بر مبنای گروه‌های تروریستی القاعده و داعش) ارائه و قرآن مجید را به‌عنوان منبع خشونت قلمداد می‌نمایند. غرب همچنین با تحریک پیروان ادیان دیگر، به‌ویژه مسیحیان علیه مسلمانان و نفرت‌آفرینی نسبت به مسلمانان و تشکیک در آسمانی بودن دین اسلام بر نقش منفی خود در چالش‌سازی فرهنگی در جهان اسلام صحنه می‌گذارد. از سوی دیگر، غرب با گسترش فناوری متأثر از دیدگاه ماتریالیستی و ضد دینی خود، چالش‌های فرهنگی متعددی را برای مسلمانان به وجود آورده است (موسوی و دیگران، ۱۳۹۱: ۸۵). یکی از نمودهای این فعالیت، فرهنگ لیبرالیسم است که اینک به‌عنوان داعیه‌دار آخرین مرحله از حیات بشر است، این فرهنگ ماهیتی دنیاگرا و آخرت‌گریز دارد و فرهنگ تمدن اسلامی را که دارای رویکردی مبتنی بر آخرت‌گرایی است را به چالش می‌گیرد.

۳. جغرافیایی

مولفه‌های چالش‌برانگیز جغرافیایی در عدم تأسیس و گسترش تمدن اسلامی

عوامل چالش‌برانگیز جغرافیایی در تأسیس و گسترش تمدن اسلامی نیز به دو دسته درونی و بیرونی تقسیم می‌شود که بدین شرح است:

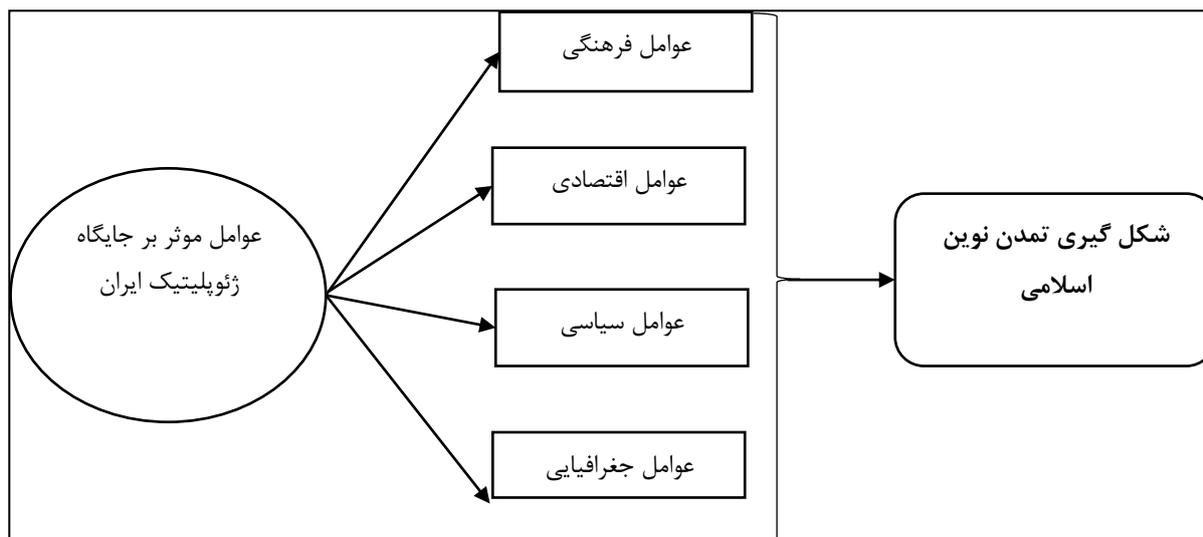
(الف) . درونی عامل تأثیرگذار داخلی و بین دول اسلامی

به‌طور کلی و در وضعیت فعلی، جهان اسلام از گسیختگی فضایی و عدم یکپارچگی سرزمینی رنج می‌برد. در توضیح این وضعیت باید گفت که جهان اسلام به یازده منطقه جغرافیایی محدودتر شامل جنوب شرق آسیا، جنوب آسیا، فلات ایران، آسیای مرکزی قفقاز و ترکیه، اروپای جنوب شرقی، شمال آفریقا، شرق آفریقا، غرب آفریقا، آفریقای مرکزی و شبه جزیره عربستان تقسیم می‌شود و منطقه خاورمیانه که عمدتاً به‌عنوان مرکز جهان اسلام از آن یاد می‌شود نیز از چندین منطقه ژئوپولیتیک مجزا تشکیل شده است. بنابراین پراکندگی کشورهای مسلمان در سه قاره و عدم پیوستگی و یکپارچگی، باعث ایجاد تنوع و تفاوت‌های شدیدی در ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی کشورهای جهان اسلام شده است (حافظ‌نیا و زرقاتی،

(۱۳۹۱: ۱۴۴). این گسیختگی جغرافیایی، زمینه‌ی بروز اختلافات ارضی و مرزی را فراهم کرده است و این مسأله، بستر مناسبی را برای دخالت‌های فرمانطقه‌ای فراهم می‌آورد. علی‌رغم تلاش‌های صورت‌گرفته، بخشی از اختلافات سرزمینی و مرزی، هنوز حل نشده است. تنها در منطقه خلیج فارس و طی سه دهه گذشته، فقط بخش کوچکی از اختلافات مرزی، حل و فصل گردیده که از آن میان می‌توان به اختلاف مرزی بحرین و قطر، اختلاف مرزی عراق و کویت در خشکی و بخشی از دریا، مرز دریایی و خشکی کویت و عربستان سعودی اشاره کرد. اما اختلافات ارضی و مرزی بین عربستان سعودی و امارات، امارات و عمان، عربستان و قطر و عربستان و یمن همچنان حل نشده باقی مانده است. امارات متحده عربی با اکثر همسایگان خود، دارای اختلاف ارضی و مرزی است؛ ضمن این‌که امارت‌های تشکیل دهنده آن نیز با همدیگر اختلافات ارضی و مرزی دارند. در شمال افریقا هم مباحث مربوط به عدم اختلافات مرزی و سرزمینی نیز همچنان باقی است (عسگری، ۱۳۸۷: ۱۷۰). با توجه به مطالب بیان‌شده، باید گفت که کشورها در جهان اسلام بیشتر از آن‌که در موقعیت جزیره‌ای باشند، در موقعیت قاره‌ای قرار دارند. همچنین علاوه بر پراکندگی جغرافیایی، مشکلات ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی هر یک از کشورها نیز همگرایی با چالش مواجه هستند. در این وضعیت، آرایشی از دولت‌ها وجود دارد که در آن، ملت‌ها همیشه بر چارچوب مرزهای دول منطبق نیستند. این عدم تطابق، همواره امکان کشمکش‌های قومی و یا ملی و منطقه‌ای را در جهان اسلام مهیا می‌سازد (یوسفی و کریمی، ۱۳۸۹: ۳) و در صورتی که اختلافات مرزی و سرزمینی در جهان اسلام، رنگ و بوی ایدئولوژیکی و سیاسی به خود بگیرد؛ اختلافات تداوم و عمق بیشتری پیدا کرده و نه‌تنها امکان حل مسالمت‌آمیز این اختلافات وجود نخواهد داشت، بلکه زمینه‌های بدبینی و تنش تشدید می‌شود. باید اذعان کرد که تفاوت‌های ارضی و مرزی در جهان اسلام، علاوه بر تحمیل هزینه‌های انسانی و مالی بر اقتصاد و جامعه کشورهای اسلامی، زمینه را برای مداخله و بهره‌برداری بیشتر قدرت‌های خارجی فراهم می‌سازد.

ب). بیرونی عامل تأثیرگذار بیرون از جهان اسلام

پس از فروپاشی امپراطوری عثمانی، جهان اسلام از اندونزی گرفته تا آفریقای ماورای صحرا، تحت مالکیت استعماری مجموعه‌ای از قدرت‌های اروپایی قرار گرفت. به دلیل نقش مهم قدرت‌های غربی در تحدید حدود مرزهای کشورهای اسلامی و تحمیلی بودن بیشتر مرزها، بسیاری از کشورهای اسلامی در مسائل سرزمینی و مرزی با یکدیگر اختلاف دارند. مرزهای قلمرو غربی جهان اسلام، زودتر از مرکز آن تعیین و مشخص شدند و کشورهای انگلستان و فرانسه و ایتالیا در ایجاد آن نقش داشته و پس از استقلال نیز همان مرزها به رسمیت شناخته شده است (حافظ‌نیا و زرقانی، ۱۳۹۱: ۱۴۶ و ۱۴۷). بعد از جنگ جهانی دوم نیز شوروی و آمریکا که به‌عنوان داعیه‌داران لیبرالیسم و کمونیسم در جهان مطرح بودند، بعضی از مناطق جهان اسلام از قبیل یمن را به دو قسم شمالی و جنوبی تقسیم‌بندی کردند. همچنین غرب با حمایت‌های خود از تشکیل اسرائیل در مناطق غربی جهان اسلام، مرزبندی‌های تازه‌ای به وجود آورده است. پس از فروپاشی شوروی نیز غرب به نقش مداخله‌گرانه خود در تغییر مرزهای جغرافیایی ادامه داده است و به‌عنوان نمونه، با حمایت‌های تسلیحاتی کشوری نظیر سودان نیز به دو تکه تقسیم شده است. به‌طور کلی، جهان اسلام در ساخت مرزهای مشترک تمدن اسلامی با موارد متعددی از دخالت‌های نرم و سخت قدرت‌های فرااسلامی روبه‌رو بوده که موجبات واگرایی هر چه بیشتر در ساخت تمدن اسلامی شده است.

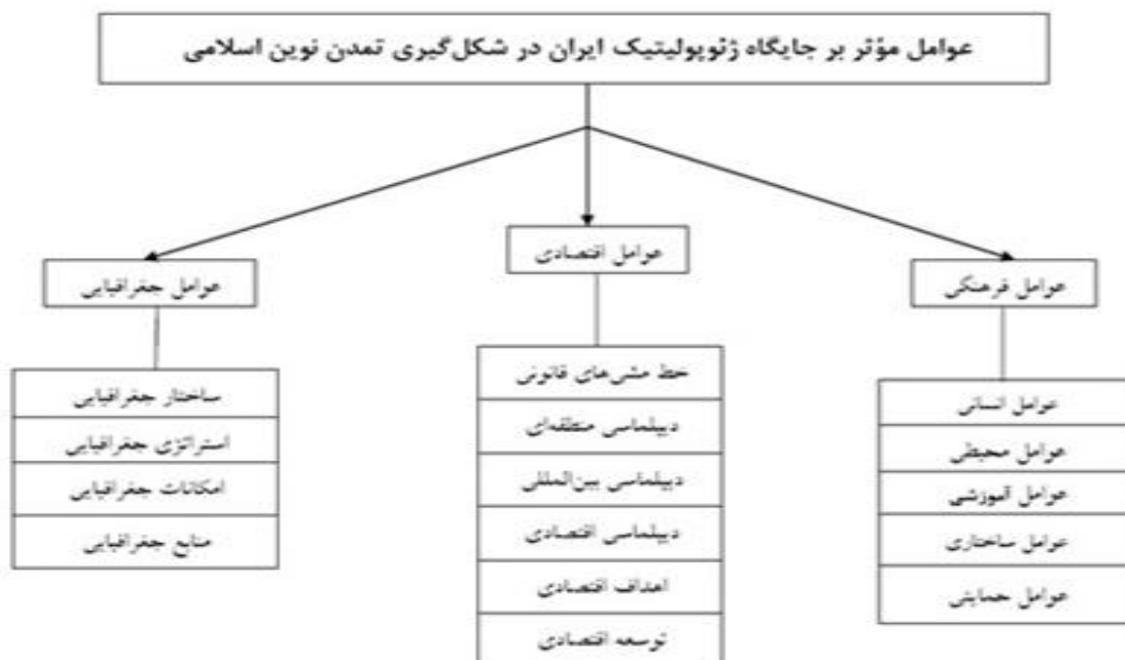
شکل ۱- مدل مفهومی استخراج شده از متد دلفی

سوال (۲) جایگاه ژئوپلیتیک ایران در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی چگونه است.

پاسخ سوال (۲)

ایران، به عنوان یکی از کشورهای با تاریخ فرهنگی و مذهبی برجسته، نقش مهمی در تحولات تاریخی شکل‌دهنده اسلام داشته است. با توجه به عوامل ژئوپلیتیکی ایران و تأثیر آن بر تمدن اسلامی، این موضوع از اهمیت بسیاری برخوردار است. ایران، با وجود موقعیت جغرافیایی مناسب خود در قلب خاورمیانه، که از غرب به آسیای غربی و از شرق به آسیای مرکزی و اروپا منتهی می‌شود، به عنوان یک پل ارتباطی فرهنگی و تجاری مهم بین شرق و غرب شناخته می‌شود. این واقعیت جغرافیایی باعث شده است که ایران در طول تاریخ با تأثیرگذاری در منطقه، نقطه تلاقی تمدن‌ها و مذاهب مختلف باشد و از طریق این ارتباطات، تمدن‌های مختلفی از جمله تمدن اسلامی در این منطقه تأثیر بیشتری یابند. سیاست‌های ژئوپلیتیکی ایران، به عنوان یکی از فرهنگ‌های مهم اسلامی، نقش اساسی در حفظ و ترویج ارزش‌ها و اصول اسلامی در منطقه و جهان داشته است. ایران، با داشتن منابع طبیعی غنی، توانمندی نظامی قابل توجه و وضعیت جغرافیایی خاص، توانسته است نقش مهمی در تثبیت و توسعه اسلام داشته باشد. به عنوان یکی از کشورهای با تمدن اسلامی که اسلام را به عنوان دین اصلی رسمی خود پذیرفته، ایران توانسته است ارزش‌ها و مبانی اسلامی را به نقاط دورتری از خود منتقل نماید و بنابراین در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی نقش بسیار مهمی ایفا نماید.

در نتیجه، با توجه به تحلیل جایگاه ژئوپلیتیک ایران و تأثیر آن در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی، مشاهده می‌شود که ایران به عنوان یکی از پرقدرت‌ترین کشورهای اسلامی با توانایی مؤثر در تحولات فرهنگی و اجتماعی جهان اسلام، نقش بسیار مهمی ایفا نموده و همچنین در تعیین سرنوشت تمدن اسلامی به عنوان یک کشور بنیان‌گذار و حامی این تمدن تلقی می‌شود. از اینرو تعیین نقش و جایگاه ژئوپلیتیک ایران در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی به عنوان موضوع تحقیق، مورد توجه قرار گرفت. شکل زیر عوامل موثر و مولفه‌های وریز مولفه‌ها را نشان می‌دهد.

شکل ۲- عوامل مؤثر بر جایگاه ژئوپلیتیک ایران در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی

فرضیه: ژئوپلیتیک ایران براساس عوامل اقتصادی، سیاسی و فرهنگی می‌تواند در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی نقش مؤثر داشته باشد.

الف) کیفی

موضوع بسیار مهم در این پژوهش بررسی جایگاه ژئوپلیتیک ایران در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی می‌باشد (محرمی، ۱۳۹۷: ۶۷). ایران به عنوان یکی از کشورهای با تاریخ فراوان در جهان اسلام، نقش بسزایی در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی داشته است. در این فرآیند، عوامل ژئوپلیتیکی متعددی تأثیر گذار بوده‌اند که ایران را به یک پل اصلی برای تبادل فرهنگی و تأثیرپذیری فرهنگی از سوی سایر اقلیت‌ها و اقلیت‌های اسلامی تبدیل کرده‌اند. در نگاه به جایگاه ژئوپلیتیک ایران، ابتدا باید به موقعیت جغرافیایی ایران در قلب خاورمیانه و اتصال آن به منطقه‌های جهان اسلام توجه داشت. این موقعیت جغرافیایی ایران، به عنوان یک پل ارتباطی میان شرق و غرب اسلامی، نقشی بسیار حیاتی در تبادلات فرهنگی و تجاری با دیگر اقلیت‌ها و اقلیت‌های اسلامی داشته است. ضمناً، جغرافیای سرزمین ایران با دارا بودن تنوع جغرافیایی و منابع طبیعی غنی نقش مهمی در شکل‌گیری اقتصاد و فرهنگ ایران داشته است. این تنوع جغرافیایی از کوهستان‌ها تا دریاچه‌ها و از بیابان‌ها تا کشتزارها، انگیزه‌های متعددی برای توسعه اقتصادی و فرهنگی در ایران ایجاد کرده است. همچنین، مکان‌های مقدس اسلامی در ایران، همچون حرم امام رضا(ع) و منطقه مقدس قم، باعث شده تا ایران به عنوان یک قطب مذهبی و معنوی اسلامی شناخته شود و تأثیر قابل توجهی بر بخش‌های مختلف فرهنگی و تمدنی جوامع اسلامی داشته باشد (قربانی، ۱۳۹۶: ۱۴).

یک مورد دیگر مورد بررسی بحث تمدن نوین اسلامی است. مقام معظم رهبری تعبیر جدیدی علاوه بر همین تمدن اسلامی، به عنوان تمدن نوین اسلامی دارند. ایشان درباره معنا و چیستی تمدن نوین اسلامی می‌فرمایند: تمدن نوین اسلامی به معنای پیشرفت همه جانبه می‌باشد، اگر ما به دنبال یک مصداق عینی و خارجی برای درک معنای تمدن نوین اسلامی باشیم می‌توانیم بگوییم هدف ملت ایران و هدف انقلاب اسلامی، ایجاد یک تمدن نوین اسلامی می‌باشد (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جوانان خراسان شمالی، ۱۳۹۱/۷/۲۳). از یک نگاه، تمدن اسلامی همان تمدن نوین اسلامی است؛ اما از نگاهی دیگر که ما تمدن نوین اسلامی را معنا کردیم، پیشرفت همه جانبه دو بخش اصلی دارد. مقام معظم رهبری می‌فرمایند: یک بخش، بخش ابزاری است؛ یک بخش دیگر، بخش متنی و اصلی و اساسی است. آن بخش ابزاری چیست؟ بخش ابزاری عبارت است از همین ارزش‌هایی که ما امروز به عنوان پیشرفت کشور مطرح می‌کنیم: علم، اختراع، صنعت، سیاست، اقتصاد، اقتدار سیاسی و نظامی، اعتبار بین‌المللی، تبلیغ و ابزارهای تبلیغ؛ این‌ها همه بخش ابزاری تمدن است، وسیله است. بخش

دوم، بخش حقیقی، آن چیزهایی است که متن زندگی ما را تشکیل می‌دهد که همان سبک زندگی است که عرض کردیم. این، بخش حقیقی و اصلی تمدن است مثل مسأله خانواده، سبک ازدواج، نوع مسکن، نوع لباس و...؛ اینها آن بخش‌های اصلی تمدن است که متن زندگی انسان است. با توجه به معنای تمدن اسلامی (که خلاصه شد در مجموعه‌ای از همه آداب و رسوم، اعتقادات و باورها، سنن، معارف، علوم اسلامی و ذخایر مشترک مادی و معنوی که در میان ملت‌های مسلمان وجود دارد) با تمدن نوین اسلامی (به معنای پیشرفت همه جانبه)، همه آنچه که در تمدن اسلامی وجود دارد، در تمدن نوین اسلامی هم هست. باید توجه شود که تعریف تمدن اسلامی و تمدن نوین اسلامی، باید با نقد و شالوده‌شکنی تعریف‌های رسمی و کلیشه‌ای و کلاسیک از تمدن شروع شود تا این تفاوت و افتراق روشن شود، زیرا تعریف‌هایی از تمدن که در مباحث بالا ارائه شد و در کتاب‌های مربوط به فلسفه فرهنگ، جامعه‌شناسی فرهنگ و... آمده است یا نظراتی معمولاً آمیخته با پیش-فرض‌های ایدئولوژیک و جانب‌دارانه که فیلسوفان تمدن داده‌اند، است (فرزانه و همکاران، ۱۳۹۷).

به عنوان مثال، در تعریفی از تمدن در متون کلاسیک، تمدن به مفهوم تخلق به اخلاق اهل شهر و انتقال از بدویت، خشونت و جهل به معرفت آمده است. سؤال این است که تمدن و گفتمان حاکم بر غرب در این صد و دویست سال اخیر که به نقطه تکامل جامعه صنعتی و شهرنشینی و فراصنعتی رسیده، بیشترین فاصله را از خشونت، بربریت و جهل گرفته است؟! یا با یکی از وحشتناک‌ترین تمدنها به لحاظ سخت افزاری و نرم‌افزاری در تاریخ بشر مواجهیم؟! طبق این تعریف کلاسیک، یک پیشرفت خطی تکاملی تاریخی وجود دارد که بر اساس آن، بشر هر چه جلوتر آمده، متمدن‌تر و کامل‌تر شده است؛ یعنی از خشونت و بدویت و جهل، دور و به عالم معرفت نزدیک شده است. با این پیش فرض باید انسانی‌ترین، آگاه‌ترین و ضد خشونت‌ترین قطعه تاریخ بشر باشد، در حالی که هرگز این گونه نیست. تکنولوژی آمده، اما رشد انسانی نیامده، بشر در تجربه صنعتی پیشرفت کرده، اما در تجربه انسانی پیشرفت نکرده، بلکه پسرقت نیز داشته است (فرزانه و همکاران، ۱۳۹۷). بنابراین، با توجه به این نقاط، می‌توان گفت که ژئوپلیتیک ایران نقش بسزایی در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی ایفا کرده است و به عنوان یک پل فرهنگی و تعاملی بین اقلیت‌ها و اقلیت‌های اسلامی، مؤثر بوده است.

(ب) دلفی

در پژوهش پیشرو، متد دلفی در مجموع در دو دور به سر انجام رسید. انحراف معیار پاسخ‌های اعضای پانل در دور اول درباره میزان درجه اهمیت ابعاد محاسبه شد. همچنین، مقدار ضریب کندال برای سنجش میزان اتفاق نظر خبرگان در دور اول برای عوامل مؤثر بر جایگاه ژئوپولیتیک ایران در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی ۰.۶۷۷ و برای مولفه‌ها ۰.۵۱۵، به دست آمد. مقدار ضریب کندال نیز میزان توافق و اجماع خبرگان در دور دوم برای عوامل مؤثر بر جایگاه ژئوپولیتیک ایران در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی ۰.۸۸۰ و برای مؤلفه‌ها ۰.۷۸۹ به دست آمده است که نشان داد هماهنگی بین دیدگاه‌ها وجود دارد. مقدار معناداری نیز ۰/۰۰۰ احتساب شده است که نشان می‌دهد ضریب هماهنگی مشاهده شده معنادار است. تجزیه و تحلیل‌های توصیفی و نتایج کلی حاصل از گردآوری داده‌های مربوط به نظرات پانل دلفی در جداول زیر به صورت خلاصه ارائه می‌شود.

جدول (۲) جایگاه ژئوپولیتیک ایران در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی

ردیف	گروه عوامل	عوامل پیشنهادی	میانگین رتبه‌ها
------	------------	----------------	-----------------

۱ عوامل

کندال از روش دلفی

۱.۰۳

فرهنگی

جدول (۳) جدول ضریب توافق

ردیف	گروه عوامل	زیرگروه	مؤلفه‌های پیشنهادی	تعداد پاسخ‌ها	کمترین	بیشترین	میانگین پاسخ‌ها	انحراف معیار پاسخ‌ها	مجوز راه‌یابی به دور بعدی دلفی
۱	تحلیل جایگاه ژئوپولیتیک ایران در عوامل فرهنگی	عوامل فرهنگی	عوامل انسانی	۱۵	۴	۱۰.۱	۳.۱۳۳۳	۰.۹۱۵۴۸	دارد
۲			عوامل محیطی	۱۵	۵	۴.۵۳۳۳	۰.۵۱۶۴۰	دارد	
۳			عوامل آموزشی	۱۵	۵	۴.۵۳۳۳	۰.۶۳۹۹۴	دارد	

۴	عوامل اقتصادی	عوامل ساختاری	۱۵	۴	۵	۴.۴۶۶۷	۰.۵۱۶۴۰	دارد	
۵		عوامل حمایتی	۱۵	۳	۵	۴.۱۳۳۳	۰.۶۳۹۹۴	دارد	
۶		خط مشی‌های قانونی	۱۵	۳	۵	۴.۲۰۰۰	۰.۷۷۶۴۰	دارد	
۷		دیپلماسی منطقه‌ای	۱۵	۱	۴	۳.۱۳۳۳	۰.۹۱۵۴۸	دارد	
۸		دیپلماسی بین‌المللی	۱۵	۴	۵	۴.۵۳۳۳	۰.۵۱۶۴۰	دارد	
۹		دیپلماسی اقتصادی	۱۵	۳	۵	۴.۵۳۳۳	۰.۶۳۹۹۴	دارد	
۱۰		اهداف اقتصادی	۱۵	۴	۵	۴.۴۶۶۷	۰.۵۱۶۴۰	دارد	
۱۱		توسعه اقتصادی	۱۵	۱	۴	۳.۱۳۳۳	۰.۹۱۵۴۸	دارد	
۱۲		عوامل جغرافیایی	ساختار جغرافیایی	۱۵	۴	۵	۴.۵۳۳۳	۰.۵۱۶۴۰	دارد
۱۳			استراتژی جغرافیایی	۱۵	۳	۵	۴.۵۳۳۳	۰.۶۳۹۹۴	دارد
۱۴			امکانات جغرافیایی	۱۵	۴	۵	۴.۴۶۶۷	۰.۵۱۶۴۰	دارد
۱۵			منابع جغرافیایی	۱۵	۴	۵	۴.۴۶۶۷	۰.۵۱۶۴۰	دارد

نتیجه‌گیری

در نتیجه، می‌توان گفت که جایگاه ژئوپلیتیکی ایران نقش بسیار حیاتی در تحول و شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی دارد. با توجه به موقعیت جغرافیایی استراتژیک ایران بین خاورمیانه و آسیای مرکزی، این کشور به عنوان پل ارتباطی بین مناطق مختلف اسلامی و جهانی مطرح است. ایران با تاریخ و فرهنگ بلند خود، می‌تواند به عنوان نقطه تقاطع فرهنگ‌های مختلف اسلامی، نقش مهمی در توسعه تمدن اسلامی ایفا کند. همچنین، ایران با عضویت در سازمان همکاری اسلامی و شرکت فعال در تبادلات سیاسی و فرهنگی با کشورهای اسلامی دیگر، تاثیرگذاری قابل توجهی در تعیین سمت و سوی تمدن اسلامی دارد. با بهره‌گیری از منابع ژئوپلیتیکی، تاریخی و فرهنگی، ایران قادر است به عنوان یکی از پیشقدم‌های اصلی در تشکیل و توسعه تمدن نوین اسلامی شناخته شود. این کشور می‌تواند به عنوان محور فرهنگی و سیاسی در منطقه اسلامی و جهان، نقشی موثر در تحقق تمدن اسلامی و ارتقاء ارزش‌ها و اصول اسلامی داشته باشد. در نهایت، تحلیل جایگاه ژئوپلیتیک ایران در تشکیل تمدن نوین اسلامی نشان می‌دهد که این کشور با بهره‌گیری از ویژگی‌های نهادی، تاریخی و جغرافیایی خود، می‌تواند به عنوان یک نهاد فرهنگی و سیاسی موثر در جهان اسلامی شناخته شود و در راه تحقق تمدن اسلامی و تأثیرگذاری بر روند تمدن‌سازی، نقش مهمی ایفا کند. این کشور نه تنها به عنوان یک مرکز فرهنگی و علمی در جهان اسلام، بلکه به عنوان یک مرکز تبادل فرهنگی و اقتصادی در منطقه و جهان شناخته شده است. تاریخ و فرهنگ باستانی ایران نقش بسیار مهمی در تشکیل تمدن نوین اسلامی داشته است. با برخورداری از تاریخی پرافتخار و فرهنگی غنی، ایرانیان همواره به عنوان یکی از اقوامی با تمدنی برجسته شناخته شده‌اند. این تاریخ و فرهنگ باستانی و همچنین میراث‌های فرهنگی و هنری ایران نقش بسیار مهمی در

شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی ایفا کرده است. از هنر و معماری گرفته تا ادبیات و علوم، ایرانیان برای قرن‌ها تأثیرگذار بوده‌اند. این تأثیرات بر تمدن اسلامی نیز قابل ملاحظه است. موقعیت جغرافیایی ایران نیز به عنوان یک کشور با موقعیت استراتژیک در خاورمیانه، نقش بسیار مهمی در تشکیل تمدن نوین اسلامی داشته است. این موقعیت جغرافیایی ایران را به یک مرکز تبادل فرهنگی و اقتصادی در منطقه تبدیل کرده است. ایران همواره به عنوان یک نقطه تلاقی اقتصادی، فرهنگی و سیاسی شناخته شده است که باعث شکل‌گیری یک تمدن نوین اسلامی شده است. تأثیر اسلام نیز یکی از عوامل مهم در تشکیل تمدن نوین اسلامی بوده است. ایران به عنوان یکی از اولین کشورهای بود که پس از ظهور اسلام، این مذهب را پذیرفت. این موضوع باعث شد که ایران به عنوان یکی از مراکز مهم فرهنگی و علمی در جهان اسلام نقش بسیار مهمی ایفا کند و تأثیرات بسیاری بر روی تمدن نوین اسلامی داشته باشد. به عبارت دیگر، ترکیب این عوامل نشان می‌دهد که ایران از یک جایگاه مهم در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی برخوردار است و نقش بسیار مهمی در ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی این کشور و تأثیرات آن بر تمدن اسلامی داشته است. به عبارت دیگر، ایران به عنوان یکی از مراکز مهم تمدن اسلامی تلقی می‌شود که نه تنها تأثیر گذاری بر تمدن اسلامی داشته است بلکه به عنوان یک مرکز فرهنگی و علمی در جهان اسلام شناخته شده است. نتایج این پژوهش یا یافته‌های ترابی بر عنصر جمعیت در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی پرداخته است یکی از مواردی که در این پژوهش و نقش آن مورد بررسی قرار گرفته است نیز میزان جمعیت به خصوص نیروی انسانی متبحر و متخصص دانسته است. قاسمی و زین العابدین (۲۰۰۷) نیز نشان می‌دهد که ائتلاف‌سازی و اتحاد ملل اسلامی یکی از مسائل بنیادی در تمدن‌سازی است. هم خوانی دارد در این پژوهش نیز یکی از موارد مهم در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی اتحاد و همدلی جامعه است. که با نتایج کارهای حسینی و همکاران مهدی حسینی تامپسون که به بررسی نظریه جغرافیایی تمدن و امکان ظهور تمدن نوین اسلامی می‌پردازد. همسو است آن‌ها در پژوهش خود اذعان می‌کنند که هویت هر تمدن علاوه بر اندیشه و فرهنگ با محل ظهور و رشد آن پیوند خورده است وجود عوامل مساعد طبیعی و جغرافیایی به همراه عوامل فکری و فرهنگی بستر تکوین یک تمدن را فراهم می‌آورد. همچنین در پژوهش حاضر نیز بحث هویت و اندیشه و فرهنگ ملت می‌تواند به عنوان یک عامل موثر در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی باشد. که با پژوهش‌های ذکی و همکاران، محرمی، احمدی، همدانی، فولر هم جهت ایت بنابراین می‌توان گفت که قلمروسازی ژئوپلیتیکی ایران در شرق مدیترانه، امری واقع‌گرایانه و در راستای تأمین منافع ملی ایران است. در این پژوهش نیز ضمن بررسی کلیه عوامل ذکر شده به عنوان عوامل موثر و مهم ژئوپولیتیک ایران و نقش آن‌ها در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی پرداخته شده است. همان‌طور که در پژوهش‌های مذکور مشاهده می‌شود، بیشتر حوزه‌های تمدنی ایرانی و اسلامی بر اساس عامل جغرافیا مورد نظر نویسندگان بوده و یا فراز و فرودها و چالش‌هایی که بر سر راه تمدن اسلامی قرار گرفته است را واکاری کرده‌اند؛ اما پژوهش حاضر یکی از نظریه‌های مهم حوزه تمدنی یعنی نظریه جغرافیایی تمدن را مطرح کرده تا از دریچه آن پرتویی به تمدن اسلامی افکنده شود.

پیشنهادها

الف) اجرایی

تقویت همکاری‌های فرهنگی و علمی: ایران می‌تواند با تقویت همکاری‌های فرهنگی و علمی با کشورهای اسلامی، نقش بیشتری در تشکیل تمدن نوین اسلامی ایفا کند. این همکاری‌ها می‌تواند شامل تبادل دانش، انتشارات مشترک، برگزاری کنفرانس‌ها و همایش‌ها و تبادل دانش‌های علمی و فرهنگی باشد.

توسعه صادرات فرهنگی: ایران می‌تواند با توسعه صادرات فرهنگی خود، ادبیات، هنر، سینما و موسیقی خود را به دیگر کشورهای اسلامی صادر کند. این کار می‌تواند باعث افزایش تأثیر و نفوذ فرهنگی ایران در تشکیل تمدن اسلامی شود.

تقویت همکاری‌های اقتصادی: توسعه همکاری‌های اقتصادی با کشورهای اسلامی می‌تواند به ایران کمک کند تا نقش بیشتری در تشکیل تمدن اسلامی ایفا کند. این همکاری‌ها می‌تواند شامل تبادل تجاری، سرمایه‌گذاری مشترک، توسعه صنایع فرهنگی و گردشگری باشد.

ب) آتی

ترویج دینامیک‌های فرهنگی: ایران می‌تواند با ترویج دینامیک‌های فرهنگی خود، از جمله ادبیات، هنر و معماری، نقش بیشتری در تشکیل تمدن اسلامی داشته باشد. این ترویج می‌تواند از طریق برگزاری نمایشگاه‌ها، جشنواره‌ها و نمایش‌های هنری و فرهنگی صورت گیرد.

توسعه تحقیقات و آموزش: ایران می‌تواند با توسعه تحقیقات و آموزش در حوزه‌های فرهنگی، علمی و هنری، نقش بیشتری در تشکیل تمدن نوین اسلامی ایفا کند. این توسعه می‌تواند از طریق ایجاد دانشگاه‌ها و مراکز تحقیقاتی مشترک با کشورهای اسلامی صورت گیرد.

منابع

- احمدی، سید عباس، پارسایی، اسماعیل (۱۳۸۴) جایگاه ایران در نظریه‌های ژئوپلیتیک، فصلنامه ژئوپلیتیک ویژه نامه دومین کنگره علمی انجمن ژئوپلیتیک ایران، تهران. زمستان.
- احمدی، سید عباس، (۱۳۸۹)، نقش مذهب در گسترش حوزه نفوذ مطالعه موردی: تشیع و ایران، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال ششم، دوره ۱۷، شماره ۱، تهران.
- احمدی، عباس و حافظ نیا محمدرضا؛ (۱۳۸۹) موانع و شیوه‌های بازدارنده تجدید حیات شیعه در جهان؛ فصلنامه علمی - پژوهشی شیعه‌شناسی، ش ۳۰، تابستان.
- احمدی، فرج‌الله و قزوینی حائری، فرج‌الله (۱۳۸۹) فرایند اساسی عراق، فصلنامه سیاست، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۴۰، ش ۲، تابستان.
- امری، علی (۱۳۸۵). علل نگرانی غرب از انقلاب اسلامی (با تأکید بر عنصر ژئوپلیتیک شیعه)، فصلنامه علوم سیاسی، سال نهم، شماره ۳۶.
- امری، علی (۱۳۹۰) بررسی و تبیین رویکرد هرمنوتیک در ژئوپلیتیک و جغرافیای سیاسی، رساله دکتری جغرافیای سیاسی، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران.
- بیات، مصطفی، (۱۳۸۹). جهان اسلام: ژئوپلیتیک شیعه و توهم هلال شیعی؛ سردرگمی تحلیل گران غربی: هلال شیعی از واقعیت تا عمل، نشریه زمانه، شماره ۹۱ و ۹۲.
- ترابی، حمزه. (۱۳۹۹)، نقش و جایگاه جمعیت ایران در تمدن نوین اسلامی، کنفرانس ملی مؤلفه‌های تمدن‌ساز در بیانیه گام دوم انقلاب، مشهد.
- ترابی، یوسف (۱۳۸۸). ژئوپلیتیک شیعه در لبنان قبل و بعد از جنگ ۳۳ روزه، فصلنامه شیعه‌شناسی، شماره ۲۷، ۱۳۸۸.
- ترابی، یوسف. (۱۳۹۸)، سیاست‌های جمهوری اسلامی در مدیریت تنوعات اجتماعی، دانش سیاسی، ۵ (۱): ۱۵۲.
- جمالی، جمال. (۱۳۸۶) هلال شیعی و هژمونی آمریکا، فصلنامه شیعه‌شناسی، سال پنجم، شماره ۲۰.
- حاجی یوسفی، امیر محمد. (۱۳۸۸). هلال شیعی، فرصت‌ها و تهدیدها برای جمهوری اسلامی ایران، اعراب و آمریکا، فصلنامه دانش سیاسی، سال پنجم، شماره اول، بهار و تابستان.
- حافظ نیا، محمد رضا و احمدی، سید عباس. (۱۳۸۸). تبیین ژئوپلیتیکی اثرگذاری انقلاب اسلامی بر سیاسی شدن شیعیان جهان، فصلنامه شیعه‌شناسی، سال هفتم، شماره ۲۵.
- حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۸۶). ژئوپلیتیک انسانگرا؛ فصلنامه ژئوپلیتیک، سال سوم، شماره سوم.

حافظ نیا، محمدرضا، (۱۳۸۴). بررسی وضعیت جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک در ایران، فصلنامه علوم سیاسی، سال هشتم، شماره ۳۰.

حافظ نیا، محمد. رضا. (۱۳۸۱). جغرافیای سیاسی ایران، تهران: انتشارات سمت.

حافظنیا، محمدرضا و مراد کاویانیراد (۱۳۹۳)، فلسفه جغرافیای سیاسی، چاپ اول، تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی. حسینی، سید رضا؛ غفاری، علی پاشا و اعتمادی بزرگ، امیر. (۱۳۹۹). نظریه جغرافیایی تمدن و امکان ظهور تمدن نوین اسلامی. فصلنامه مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی، ۳(۲)، ۲۵۹-۲۸۸.

حمزه، نزار (۱۳۷۲). حزب الله لبنان از انقلاب اسلامی تا سازش پارلمانی. ترجمه بهروز ابویی مهریزی، دانش سیاسی، پیش شماره سوم، مرکز تحقیقات دانشگاه امام صادق (ع)، بهمن و اسفند.

خمینی، روح الله، (۱۳۹۵) نگرشی موضوعی بر وصیت نامه سیاسی - الهی امام خمینی، چ ۱۱، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی

دهشیری، محمدرضا و بهرامی، زهرا، ۱۳۹۹، ملزومات تمدن و تمدن نوین اسلامی در هستی شناسی امامین انقلاب اسلامی ایران، کنفرانس ملی مؤلفه‌های تمدن‌ساز در بیانیه گام دوم انقلاب، مشهد

سجادپور، سید محمدکاظم، شهبابی، سهراب، غفاری، مسعود، صادقی، شمس‌الدین. (۱۳۹۰)، ساختار نوین اقتصاد سیاسی بین‌الملل و ژئوپلیتیک انرژی ایران (بررسی موردی: حوزه دریای خزر)، رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی، ۱۱.

سرخیل، بهنام. (۱۳۹۸). هویت دینی و آینده همگرایی در جهان اسلام؛ موانع و راهکارها. فصلنامه مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی، ۲(۲)، ۹۳-۱۱۶.

صمیمی، سید رشید، (۱۳۹۷) اصول و شاخصه های تمدن نبوی، قم، کتاب طه

فرزانه، محمد باقر، خیاط، علی و صفرپور، هادی. (۱۳۹۷). تبیین عوامل ایجاد تمدن نوین اسلامی از نگاه مقام معظم رهبری. پژوهش‌های اجتماعی/اسلامی.

فولر، گراهام و رند رحیم، فرانک. (۱۳۸۲). هویت شیعه، ترجمه خدیجه تبریزی، فصلنامه شیعه‌شناسی، شماره ۳.

قاسمی، فرهاد، (۱۳۸۹). مدل ژئوپلیتیک منطقه‌ای: مطالعه موردی خاورمیانه؛ فصلنامه ژئوپلیتیک، تهران: انتشارات سازمان جغرافیایی، سال ششم، شماره ۲.

قربانی، زین العابدین، (۱۳۹۶) علل پیشرفت اسلام و انحطاط مسلمین، چ ۴، تهران: فرهنگ اسلامی

کریمیپور، یدالله (۱۳۹۴)، جغرافیا؛ نخست در خدمت صلح، چاپ اول، تهران: نشر انتخاب، ۱۶-۹.

کوهن، سائول برنارد (۱۳۸۹)، ژئوپلیتیک نظام جهانی، ترجمه: عباس کاردان، تهران: انتشارات موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر.

گنجی، محمدحسن، (۱۳۸۱)، تقریظ، در ترجمه سیدحسن صدوق ونینی در: کلیدهای ژئوپلیتیک، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.

مجتهدزاده، پیروز (۱۳۸۱)، جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی، تهران: سمت.

محرمی، توحید. (۱۳۹۷). آینده فرهنگی جمهوری اسلامی و تحقق تمدن نوین اسلامی. فصلنامه مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی، ۱(۱)، ۶۵-۸۹.

موسوی نیا، سیدرضا. (۱۳۹۲)، همسایگی: نظریه‌ای برای سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه علمی- پژوهشی پژوهش‌های سیاست اسلامی.

وفادار، مریم و عاشری، رقیه، ۱۳۹۹، نقش انقلاب اسلامی ایران و جنبش‌های اسلامی در تمدن اسلامی، کنفرانس ملی مؤلفه‌های تمدن‌ساز در بیانیه گام دوم انقلاب، مشهد.

References

Fuller, G. and Rand Rahim, F., 2013, Shia Identity, Translated by Khadija Tabrizi, Shia Studies Quarterly, Vol.8, No. 3, PP. 213-248.

- Nasr, V., 2006, The Emerging Shia Crescent, Implication for U.S, Policy in the Middle East, Third Panel, June 5, Council on Foreign Relations, New York.
- Pacion, Michael. (1985). Progress in Political Geography, Australia: Croon Helm.
- Ratzel, Friedrich (1923), Politische Geographie. Berlin: Druck und Verlag Von R. Oldenbourg.
- Taylor, Peter. (1990). political Geography, Uk. Langman, Groupuk, 330.
- Thompson, K., 2009, A Shia Crescent, Fact or Fiction, Honors Program, University of North Florida.
- Walker, M., 2006, The Revenge of the Shia, Wilson Quarterly, Vol. 30, No. 4, PP. 16-20.
- Zinolabedin, Y., 2007, The Shia New Geo-political and Interests of Iran, Shia Studies Quarterly, Vol. 9, No.19, PP. 33-50.